

**PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE OKRSKU ZVANÉHO
VLISTINNÝCH PRAMENECH „CIRCUITUS“****Jaroslav TEPLÝ**

Již v nejstarším diplomatickém materiálu z českého prostředí se setkáváme se slovy circuitus a ambitus a s českým ekvivalentem újezd, dalšími synonymy jsou slova silva a praedium. Stačí citovat několik listin:

1165: „...ambitum... quod sclavonice vgehes dicitur...“.

1175 - 1178: „... et tota silva adtinente, que vulgari vocabulo circuitus vocatur...“.

1216 :“...pro predio Pribram...“.

1227: „...pro pretio circuitus, qui dicitur Pribram...“.¹⁾

Koncem třináctého století se těchto termínů v listinách přestává používat.

Výrazné stopy po újezdech zůstaly v místních a v pomístních jménech. V Čechách je 118 místních jmen Újezd, na Moravě jsou 34 Újezdy případně Újezdce. Vedle toho jsou také jak místní, tak pomístní jména

1) Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I-V/3 ed. G. Friedrich - Z. Kristen /S. Dušková - J. Šebánek, Praha 1904-1982; zde CDB I 227 s. 205; CDB I 285 s. 250; CDB II 126 s. 116; CDB II 304 s. 303.

Pramenné edice a literatura jsou citovány podle normy ve Folia historica Bohemica 2/1980 s. 450-454, po prvé s plným bibliografickým údajem, potom už jen zkratkou (edice), nebo autorem a zkráceným titulem (literatura). U studií publikovaných v periodikách není pro úsporu místa uváděna paginace, nevyžaduje-li si toho zvláštní potřeba.

U jednotlivých statí studie nejsou zvlášť citovány mapy. Použity byly příslušné listy mapy 1: 200 000, 1: 75 000, v některých případech základní mapa 1: 50 000, topografická mapa 1: 25 000; nadmořské výšky a názvy kot a jiných lokalit v terénu jsou citovány podle nejdostupnějších turistických map 1: 100 000, je-li tomu jinak, je odkaz v poznámce.

Lokality jsou identifikovány podle okresů podle správního členění k 1.1.1972 - Retrospektivní lexikon obcí I - II, Praha 1978. Každé určení lokality je uvedeno pouze jednou, i když se lokalita v textu opakuje.

Ochoz a jejich varianty.²⁾

Újezdu nebyla až dosud věnována speciální studie. Pokud se literatura problému dotýká, převládá mínění, že šlo o nekultivované či jen částečně kultivované území, jehož hranice bylo třeba objetím - odtud újezd; nebo obejitím - odtud ochoz - vymežit a vytýčit a případně označit; "circumire" znamená jak obcházet, tak objíždět. Teprve potom bylo předáno novému držiteli.³⁾

2) A. PROFOUS - J. SVOBODA - V. ŠMILAUER: Místní jména v Čechách I - V, Praha 1949 - 1960, zde IV s. 426 - 442; L. Hosák - R. Šrámek: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I - II, Praha 1970 - 1980, zde II s. 634 - 639; A. SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický, Praha 1908 s. 918; pokud není nevyhnutelně třeba, nejsou tato díla k jednotlivým lokalitám citována.

3) V. BRANDL: Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes, Brno 1876; J. KALOUSEK: O újezdu Libickém, Památky archeologické 10/1874-1877; J. LIPPERT: Sozialgeschichte Böhmens I, Praha 1896 s. 218, 267; Z. NEJEDLÝ: Dějiny města Litomyšle a okolí I, Litomyšl 1903 s. 13, 14, 26, 31, 38; A. SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický, Praha 1908; F. VACEK: K agrárním dějinám českým staré doby, Agrární archiv 6/1919; J. V. ŠIMÁK: Kronika československá I/1, Praha 1922 s. 197; TÝŽ: České dějiny I 5 Středověká kolonisace v zemích Českých, Praha 1938 zvl. s. 604, 893; J. DOBIÁŠ: Dějiny královského města Pelhřimova I, Pelhřimov 1927 s. 57 - 58; V. NOVOTNÝ: České dějiny I 4 Rozmach české moci, Praha 1937 s. 464, 497; L. HOSÁK: Příspěvky k místnímu názvosloví Moravy, Časopis Společnosti přátel starožitností 57/1949; TÝŽ: Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 3/1962 s. 166; TÝŽ: Místní a pomístní jména na Moravě a ve Slezsku jako historický pramen, Vlastivědný věstník moravský 20/1968, zvláštní příloha; F. GRAUS: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I, Praha 1953 s. 116; V. ŠMILAUER: Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960 s. 17; J. ŠILHAN: Domnělá falsa Žďárského kláštera, Vlastivědný věstník moravský 25/1973 s. 127; Z. BOHÁČ: Újezdy a Lhoty, Historická geografie 12/1974; J. ŽEMLIČKA: Ke zrodu feudální pozemkové šlechty, Časopis Matice moravské 109/1990 s. 30; J. VÁLKA: Dějiny Moravy I Středověká Morava, Brno 1991 s. 59; J. ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí, Praha 1997 s. 195, 248, 308.

Charakteristiku újezdu (viz hlavní text) vyslovil V. NOVOTNÝ o. c. s. 464. K rozsahu újezdů se citovaní autoři nevyjádřili, jen Z. NEJEDLÝ o. c. s. 31 míní, že „míru újezdu určit nelze“. Do jisté míry lze nesouhlasit s V. ŠMILAUER o. c. s. 17, jenž říká, že "... újezdy... nejsou na Českomoravské vrchovině...", protože na moravské straně Vrchoviny újezdy jsou; Šmilauerova práce se sice zabývá pouze historickým územím Čech, ovšem z hlediska vývoje osídlení je Vrchovinu nutno nahlížet jako jeden region.

Objíždění a obcházení, vytýčování a označování hranic okrsků se udrželo i v dobách, kdy slovo újezd bylo již anachronismem.

Újezdu se - většinou zběžně - dotkla řada prací. Na jednu otázku ale odpověď až dosud nenalzáme: jak velký byl český a moravský újezd? Cílem studie je tudíž učinit první kroky ke zjištění rozsahu okrsku, zvaného v listinných pramenech jedenáctého až třináctého století circuitus, ambitus, případně silva, praedium. Celou problematiku újezdu z historicko-právního pohledu studie vyčerpávat nehodlá, ale také se nechce vyhýbat registraci případných průvodních zjištění.⁴⁾

Cestou k zjišťování rozsahu újezdů bude lokalizace několika újezdů v terénu. Zkoumáno bude jen několik případů, kdy se v listinách objevují slova circuitus, ambitus, silva, praedium, a to ty, jež jsou v listinách popsány topograficky určitelnými terénními body a liniemi. V řadě listin, týkajících se těchto okrsků, tyto topograficky určitelné body uvedeny nejsou, takže lokalizace možná není.

Jako termínu bude užíváno slova újezd, jež je v souladu s terminologií našich předků. Jen tam, kde půjde o zpřesnění, bude užito termínů z listin: circuitus, ambitus, silva, praedium.

Dodejme, že v některých listinách třináctého a potom zejména čtrnáctého století je užíváno i slova districtus. Mnohý taktó označený obvod má asi původ v újezdu zvaném circuitus. Jak se tyto termíny kryjí, je otázkou dalšího bádání. Studie sice jev konstatuje, ale nezkoumá jej. Její rozsah by se tím zvětšil na neúnosnou míru.⁵⁾

Při volbě zkoumaných újezdů bylo přihlíženo k dvěma hlediskům. K teritoriálnímu rozložení újezdů, a k topografickým údajům. Bylo tedy vybráno několik újezdů tak, aby byla postižena oblast západně od Vltavy, střední Čechy, východní Čechy a přilehlá Morava. Větší počet újezdů zkoumat nedovolil možný rozsah studie, a nedovolil také zařadit újezdy, jejichž analýza by byla obsáhlá, byť přináší i širší platné výsledky, závažné pro rozložení půdní držby. Větší pozornost byla tudíž věnována pouze jednomu újezdu, je to újezd Libický.

4) Vedle listin do sklonku třináctého století bylo užito i několika listin ze století čtrnáctého týkajících se územních okrsků, i když se v nich slovo circuitus a jeho synonyma nevyskytují. Poskytují cenné podrobnosti pro způsoby vytýčování hranic okrsků. Ze staršího materiálu bylo užito i středověkých fals. Zjistil jsem, že jejich topografické údaje jsou korektní a shodují se s terénem. V některých případech možná falsa vyjadřují i nárok na držbu. V této studii to prokazuje stať o újezdu Libickém.

5) Dalším újezdům a jejich územnímu vývoji bude věnována druhá část této studie.

